

*В. А. Лабачэўская,
доктар мастацтвазнаўства, дацэнт,
прафесар кафедры этналогіі і фальклору*

ФОРМЫ КУЛЬТУРНАЙ ПАМЯЦІ АБ ГІСТАРЫЧНАЙ РАДЗІМЕ Ё НАШЧАДКАЎ БЕЛАРУСКІХ ПЕРАСЯЛЕНЦАЎ-«САМАХОДАЎ» У ЗАХОДНЯЙ СІБІРЫ

У 2011, 2014 і 2016 гг. мне давялося пабываць у Заходняй Сібіры Расіі і наведаць вёскі ў Вікулаўскім і Арамашаўскім раёнах Цюменскай вобласці, дзе с канца XIX ст. жывуць перасяленцы з Беларусі. У 2014 г. экспедыцыя адбылася дзякуючы супрацоўніцтву Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў з Цюменскай дзяржаўнай акадэміяй культуры, мастацтва і сацыяльных тэхналогій, у ёй таксама прымалі ўдзел студэнткі кафедры этналогіі і фальклору Паліна Курановіч і Марына Шэлег. У 2016 г. у беларускіх вёсках Цюменскай вобласці адбыліся здымкі дакументальнага фільма па маім сцэнарыі.

Беларускіх перасяленцаў у Сібіры называюць «самаходамі». Пашырана меркаванне, што самаходы – гэтая тыя, хто прыйшлі ў Сібір «сваім ходам» у пошуках лепшай долі па ўласнай волі і жаданню, перавозячы свае пажыткі на павозках. Назва «самаход» утворана ад беларускага слова «самохаць», што азначае «добраахвотна, па сваім жаданні» [8, с. 368].

Гэта назва была замацавана за групамі перасяленцаў з заходніх губерняў Расіі ў канцы XIX ст. да пачатку масавай міграцыі беларусаў у гады сталыпінскай рэформы (1906–1909). Асабліва шмат беларусаў прыбылі ў Сібір пасля з’яўлення ў канцы XIX ст. Сібірскай чыгункі. Статыстычныя матэрыялы сведчаць, што ў 1870–1890-ыя гг. многія перасяленцы прыйшлі самавольна, без адпаведных дакументаў на перезд, толькі з пашпартамі і пасведчанніямі аб звальненні [6, с. 480]. З 1896 па 1909 гг. выехалі з Віцебскай губерні 153,6, Гродзенскай – 27,5, Мінскай – 95,7, Магілёўскай – 200,3 тыс. чалавек [9, табл. 1]. З масавым перасяленнем беларусаў у пачатку XX ст. экзаэтнонім «самаход» быў перанесены на ўсіх навасельцаў.

Беларусы-перасяленцы не мелі на той час акрэсленай этнічнай ідэнтыфікацыі і ў якасці саманазвы прынялі эндаэтнонім

«самаходы», які спалучыўся з лакальнай ідэнтыфікацыяй перасяленцаў, што выяўлялася ў саманазвах «магілёўскія», «віцебскія», «гродзенскія». У наступным адбыўся працэс кансалідацыі перасяленцаў з розных губерняў у адзіную этнасацыяльную групу на падставе агульнасці мовы, культурных традыцый, менталітэту.

Складанню «самаходскай» этнакультурнай ідэнтыфікацыі спрыялі сталыя кантакты навасельцаў у Сібіры з мясцовым насельніцтвам – «чалдонамі» – нашчадкамі этнічных груп рускіх, якія першымі асвойвалі сібірскія прасторы ў XVI–XVII стст. Кантакты паміж рознымі этнічнымі групамі нярэдка набывалі форму канфліктаў, якія ўзніклі пры сутыкненні жыццёвых інтарэсаў, этнічнай непрыязнасці, імкненні старажылаў падпарадкаваць сабе навасельцаў. Гэтыя факты на падставе архіўных матэрыялаў прыводзяць усё даследчыкі гісторыі перасялення ў Сібір [8, с. 369–370; 10, с. 481]. Аб супрацьстаўленні двух этнічных груп яскрава сведчыць запісаная намі ў вёсцы Ермакі прымаўка: «Самаходы самі ходзяць, а чалдонаў чэрці водзяць».

У Вікулаўскім і Армашаўскім раёнах Цюменскай вобласці перасяленцы ў асноўным займалі новыя, неасвоеныя землі і заснавалі куст беларускіх вёсак: Ермакі, Асінаўка, Ялоўка Вікулаўскага раёна, а таксама асобныя паселішчы, як, напрыклад, вёска Новабярозаўка ў Армашаўскім раёне. Кампактная форма рассялення паўплывала на характар і ступень захавання традыцыйнай этнічнай культуры беларускіх перасяленцаў і фарміравання іх этнічнай самасвядомасці.

Пры наведванні самаходскіх вёсак бачна, што перасяленцы ўспрынялі формы і прыёмы жыллёвых пабудоў, характар аздабы ліштваў разьбой, спосаб арганізацыі ўнутранай прасторы хаты з рускай печчу і іншыя рысы матэрыяльнага побыту, уласцівыя мясцоваму насельніцтву. Разам з тым, сфера духоўнага жыцця самаходаў падпарадкавана калектыўнай і культурнай памяці аб уласных продках і беларускай радзіме, якія выконваюць важную сацыяльна-культурную функцыю ў жыцці гэтай этнасацыяльнай групы.

Ужываючы паняцці «калектыўная» і «культурная памяць», мы абапіраемся, у першую чаргу, на працы Яна Асмана [3], Алейды Асман [2], даследаванні расійскіх філосафаў і культуролагаў [1; 7]. Навуковая і грамадская цікавасць да праблемы

вывучэння і мемарыялізацыі памяці атрымала азначэнне «бум памяці». З тэарэтыка-метадалагічнага пункту гледжання для нас важным з’яўляецца культуралагічная трактоўка культурнай памяці Ю. Лотмана, які вызначыў яе як творчы механізм, што захоўвае мінулае, якое не мінула і актыўна спараджае новыя тэксты [5, с. 201].

Стратыфікацыя пакаленняў нашчадкаў першых перасяленцаў-беларусаў, з якімі нам давялося кантактаваць падчас экспедыцый, можа быць прадстаўлена наступным чынам:

д з е ц і, якія нарадзіліся пасля перасялення іх бацькоў у Сібір у 1910–1920-я гг.;

у н у к і, 1930–1940-я гг. нараджэння;

п р а ў н у к і, 1950–1960-я гг. нараджэння;

п р а п р а ў н у к і, да якіх зараз адносяцца людзі сярэдняга ўзросту.

Першыя тры пакаленні ўспрынялі інфармацыю аб гістарычнай радзіме, засвоілі беларускую мову і культурныя традыцыі непасрэдна ад сваіх бацькоў (пакаленне дзяцей), або ад бабуль і дзядуль (пакаленні ўнукаў і праўнукаў). Менавіта яны з’яўляюцца носьбітамі індывідуальнай памяці аб сваім родзе, сям’і і, адначасова, захавальнікамі агульнай для ўсёй этнасацыяльнай супольнасці калектыўнай памяці аб паходжанні агульных продкаў.

Нам давялося сустрэцца з унікальнай інфарманткай – Аксеніяй Кузьмінічнай Жарыкавай, (1915–2014), якая жыла ў вёсцы Баркі за 7 км ад раённага цэнтра Вікулава Цюменскай вобласці. На момант нашай размовы ў 2011 г. яна мела ўжо вельмі паважаны ўзрост і пры гэтым захавала выдатную памяць і ясны розум. У Сібір, як яна казалася, «меня в брюхе привезли». Яе бацькі, Жарыкаў Кузьма Герасімавіч і Марфа Прохараўна, 1895 г. нараджэння, выехалі ў 1914 г. з вёскі Слабада Прапойскай воласці Быхаўскага павета і ў Сібіры атрымалі зямлю ў в. Баркі каля Вікулава.

* Мае милые, мае дорогие белорусы, я то в Сибири родилась, а родители то в Белоруссии у меня... Наши деды, мои деды, значит, дед Герасим, и дед Прохор, и дед Анане приходили пняшком сюда у Сибирь с Белоруссии. Вот за что зовут «самоходы». Самоходом, мои милые, надо было с Белоруссии при-

---

* Тут і далей захавана вымаўленне інфарманта.

ти. Деревня деда Кузьмова – Слобода, а мама – Смалица. [...] Там же помещики все захватили, жрать нечего. Собрались и пошли сюда пяшком. Пришли деды мае у Викулову волость, чтобы им нарезали здесь участки, усадьбы [...] Пяшком шли всю дорогу [...]. Оттуда с Белоруссии, с нашей местности.

У самаходскіх вёсках яшчэ жывуць дзеці першых перасяленцаў, якія нарадзіліся ў Сібіры. Іх памяць захоўвае яркія дзіцячыя ўражанні аб першых гадах жыцця іх бацькоў на новых землях, аб цяжкай працы па раскарчоўванні лесу, аб тым, як будавалі новыя хаты для сем'яў, у якіх нарадзілася ў Сібіры шмат дзяцей. Гэта пакаленне найменш асіміляванае з моўнага і культурнага боку сярод самоходаў. Іх веды аб продках, месцах выхаду, прычынах пераезду ў Сібір атрыманы непасрэдна ад бацькоў і дзядоў.

Суздалева Фядора (Хадора) Данілаўна, 1923 г. нараджэння, чула расказы аб перасяленні ад сваёй маці Зубавай Елізаветы Пракопаўны (1893–1983) – дачкі аднаго з заснавальнікаў вёскі Ермакі Крупнікава Пракопа Еўдакімавіча. Дзед бабы Хадоры прыехаў спачатку сюды адзін, разам з другімі мужчынамі, затым вярнуўся на радзіму і прывёз у Ермакі сям'ю – жонку і чатырох дзяцей. Пражыў ён доўгае жыццё – 105 гадоў, а яго жонка – 104 гады. Маці і бацька бабы Хадоры ажаніліся шлюбам у Ермаках. Выява бацькі захавалася на групавым фотаздымку з царскага войска з надпісам «Въ воспоминание моей военной службы».

Бацькі жыхаркі той жа вёскі Лашковай Домны Арцёмьеўны, 1925 г. нараджэння, жылі спачатку ў вёсцы Жыгулі ў 17 км ад Ермакоў, Асінаўкі, Ялоўкі. Яны прыехалі ў 1914 г. разам са сваімі бацькамі з в. Усушкі Прапойскай воласці Быхаўскага павета (зараз Чавускі раён Магілёўскай вобласці). Бацька, Марозаў Арцёмій Мікітавіч, і маці, Сталярова Марына Навумаўна (1888–1977), ажаніліся ў Сібіры. Маці была вялікая рукадзельніца і прывезла з сабой шмат вышыванага аддзення, якое насіла іх ўсё жыццё і ў багата вышытых сарочцы, фартуху, хустцы яе пахавалі, як яна і загадала сваім дзецям.

Першыя перасяленцы, якая нарадзіліся ў Беларусі і маладымі пераехалі ў Сібір, пераважна былі доўгажыхарамі (жылі да ста і больш гадоў), паспелі выхаваць унукаў і з уласных вуснаў

перадаць ім памяць аб мінулым. Такім чынам, паміж пакаленнямі жыхароў беларускіх вёсак у Сібіры існуе непасрэдная сямейная пераемнасць, яны з'яднаны супольнай памяццю аб галоўным здарэнні іх агульнай радавой гісторыі, што дазваляе ім адчуваць сябе адзінай этнасацыяльнай і культурнай групай – самаходамі. Іх калектыўная памяць і зараз існуе ў жывой форме, мае носбітаў, трансліруецца і ўзнаўляецца. Яна рэалізуе актуальныя сацыяльныя запатрабаванні сібірскіх самаходаў як этнакультурнай групы, падтрымлівае іх этнічную самасвядомасць, канструюе іх агульную групавую ідэнтычнасць.

Для старэйшага пакалення самаходаў гістарычная радзіма атаясамлівалася пераважна з Расіяй, бо іх бацькі прыйшлі ў Сібір з Магілёўскай, Віцебскай, Гродзенскай губерняў, якія ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі. У савецкія часы ў пашпартах дарэвалюцыйных перасяленцаў месца іх нараджэння пазначалася ў адпаведнасці з адміністрацыйным падзелам БССР (Магілёўская, Віцебская і Гродзенская вобласці).

Для наступных пакаленняў самаходаў іх прарадзіма, не змяніўшы геаграфічнай лакалізацыі, але ў адпаведнасці са зменамі гістарычнай сітуацыі, набыла новы статус – незалежная краіна Беларусь. Гэта дазваляе нашчадкам беларусаў-самаходаў атаясамліваць сябе з агульнай нацыянальнай супольнасцю беларусаў, што з'яўляецца асновай для усведамлення і будавання сваёй ідэнтычнасці, этнічнай тоеснасці, адрознай ад мясцовага насельніцтва.

З часоў распаду СССР сацыяльна-культурная праца па захаванні, падтрымцы і развіцці этнакультурнай самабытнасці самаходаў-беларусаў перайшла ў дзейную форму, распачаўся працэс актыўнай мемарыялізацыі жывой калектыўнай памяці этнакультурнай групы самаходаў. У гэтым спалучыліся індывідуальная рэфлексійнасць у адносінах да ўласнай сямейнай і агульнай калектыўнай памяці аб мінулым, а таксама ўсведамленне неабходнасці вырашэння задач сацыяльнага характару па грамадскай легітымацыі сваёй этнакультурнай групы ў постсавецкай сітуацыі. З канца 1980-х гг. сярэдняе пакаленне самаходаў пачало запісваць свае радаводы, збіраць дакументы і фотаздымкі. У гэты час ствараюцца мясцовыя музеі гісторыі і культуры перасяленцаў у г.п. Вікулава, в. Ермакі Вікулаўскага раёна, школьны музей у в. Нова-Бярозаўка Арамашаўскага

раёна Цюменскай вобласці. Праз музеі калектыўная памяць супольнасці набыла інстытуцыялізаваную форму культурнай памяці. Былі створаны фальклорныя калектывы, якія ў творчасці абапіраюцца на мясцовы спеўны матэрыял, а таксама карыстаюцца беларускімі выданнямі па фальклору і традыцыйнай культуры. Гэты рух з 1997 г. інстытуцыянальна падтрымлівае грамадская арганізацыя «Нацыянальна-культурная таварыства “Аўтаномія Беларусь”», якая дзейнічае ў Цюменскай вобласці і аб’яднала мясцовыя суполкі беларусаў. Яна дапамагае калектывам мастацкай творчасці, падтрымлівае актыўныя культурныя сувязі з Беларуссю.

Актыўна ўдзельнічае ў працы па сцвярдженні культурнай самабытнасці сібірскіх самаходаў Вычужаніна Надзея Іванаўна, (1966 г. н.) – загадчыца Дома культуры ў в. Ермакі, кіраўнік фальклорнага ансамбля «Россияночка». Яна атаясамляе сябе з Беларуссю, як з радзімай сваіх продкаў, выразна ўсведамляе сваю сацыяльную місію ў неабходнасці захавання самаходска-беларускай ідэнтычнасці праз мемарыялізацыю культурнай памяці сваёй супольнасці, падтрымку жывых форм фальклорнай творчасці, самабытных мясцовых абрадаў і звычаяў.

У меня же предки все самоходы. Из Белоруссии. Вот они в конце XIX века из Белоруссии и именно из Могилевской области пришли сюда пешком ходом. И это уже наши предки – это уже сколько поколений, это уже третье поколение, наверное. И вот они пришли пешком сюда в поисках новых земель. [...] Я даже составила альбомчик такой – это просто чисто для себя. Вот этот альбом у меня. ...Просто думаю, пусть лежит. Своим ребятишкам, просто я его так назвала – «По дорогам воспоминания». [...] Здесь родились дети и внуки, которые оставляют нам свое наследство, богатейшую культуру, обычаи, традиции, праздники, песни.

У дамах самаходаў захавалася нямала рэчаў з Беларусі, бо яны везлі з сабой насенне, бульбу, хмель для варкі піва, пчол, неабходныя прылады для працы, земляробства, ткацтва, разнастайнае хатняе начынне, куфры з тканінамі і адзеннем, іконы і ручнікі-набожнікі і іншае. Рэчы продкаў, прывезеныя з гістарычнай радзімы, паступова мемарыялізуюцца ў музейнай прасторы. Напрыклад, у школьным краязнаўчым музеі в. Нова-Бярозаўка прадстаўлена чорнаглянцавая кераміка, якая мая ха-

рактэрныя формы і дэкор, уласцівы ганчарным вырабам мястэчка Поразава Свіслацкага раёна Гродзенскай вобласці, дзе на пачатку XX ст. працавала больш за 200 ганчароў. У музеях шмат прылад для апрацоўкі льну і ткацтва – трапала, чаўнакі і іншае.

Этнакультурныя традыцыя падняпроўскіх беларусаў ў Сібіры выразна матэрыялізавана ў спосабах убрання чырвоных кутоў. У сем'ях захоўваюцца абрусы, якія, як прынята на Падняпроўі, на Радуніцу расцілаюць на магілах родных і накрываюць памінальны абед. У забудове беларускіх вёсак побач з традыцыйнымі для Сібіры чатырохсхільнымі дахамі хат сустракаюцца і ўласцівыя беларускаму драўлянаму дойлідству двухсхільныя. Сібірскія краявіды самаходскіх вёсак маляўніча дапоўнены калодзежамі-жураўлямі. Захавалася да нашага часу традыцыя варыць піва, ужо цалкам страчаная на Беларусі. Самаробнае піва ўжываюць тут на свята і сямейныя ўрачыстасці і кажуць: «Пака жывём, будзем варыць і піць, там же нам не дадуць».

У арсенале культурнай памяці самаходаў жывуць успаміны аб самабытных звычаях і абрадах, якія не былі вядомыя іх сібірскім суседзям: бабіна каша на хрэсбіны, святкаванне Купалля, Каляд і Шчадроўкі з перапранутымі «наряднічкамі», ваджэнне Макрыцы ў выглядзе пудзіла ў жаночай вопратцы, тканне ручніка-«будзённіка» з патапленнем яго ў рацэ, калі доўгі час не было дажджу.

Важнай формай трансляцыі і актуалізацыі ўласцівых дадзенай групе сэнсаў і каштоўнасцей, традыцыйных форм сцвярдзення ўласнай культурнай ідэнтычнасці з'яўляецца жывая традыцыя ў в. Асінаўка штогадовага пераносу з хаты ў хату на Ражство мясцовай святыні – пераноснай іконы, якую, як і на Беларускай Падняпроўі, называюць «Свячой». Звычай існуе ўжо амаль сто гадоў і перанесены з вёсках Магілёўшчыны і Гомельшчыны, дзе традыцыя пераносных ікон з'яўляецца адной з яркіх этнакультурных рыс Падняпроўя. На прасторах Сібіры гэты звычай адзінкавы [4].

У в. Нова-Аляксандраўка захавалася звычай калядаваць з зоркай на Шчадрэц. Тут памятаюць і традыцыйны спосаб рабіць калядную зорку. Яна мае 12 канцоў, сярэдзіна зроблена з круглага вобада сіта і аздоблена выцінанкай – ажурнай вы-

разкай з каляровай паперы. Унутр кола ставяць свечку, якую запальваюць падчас калядавання пры абыходзе двароў. Такія ж зоркі вядомы сучасным беларусам Падлясся, з тэрыторыя якога таксама перасяліліся ў Сібір мясцовыя самаходы (з былога Бельскага павета Гродзенскай губерні).

Культурная памяць самаходаў зафіксаваная ў рэчах, якія для нашчадкаў паступова набываюць сімвалічны змест і рытуалізуюцца, што выяўляецца ў інстытуцыялізаваных формах прадстаўлення культурнай памяці. Так, ў 2016 г. у в. Ермакі калектыўна адсвяткавалі 130-годдзе вёскі, падчас якога гучалі беларускія песні, адбыліся прэзентацыі падворкаў вуліц, выстаўкі старадаўніх рэчаў і дэгустацыя страў з традыцыйным частаваннем мясцовым самаробным півам.

Такім чынам, праз вяртанне да мінулага і актуалізацыю культурнай памяці сцвярджаецца ідэнтычнасць этнасацыяльнай групы самаходаў. Узнаўляючы памяць аб мінулым, міфалагізуючы яе, беларусы ў Заходняй Сібіры ствараюць сваю будучыню.

---

1. Арнаутова, Ю. А. Культура воспоминания и история памяти / Ю. А. Арнаутова ; под ред. Л. П. Репиной. // История и память: Историческая культура Европы до начала Нового времени. – М., 2006. – С. 47–55.

2. Ассман, А. Рефреймируя память. Между индивидуальными и коллективными формами конструирования прошлого [Электронный ресурс] / А. Ассман. – Режим доступа : <http://gefter.ru/archive/11839>. – Дата доступа : 09.11.2016.

3. Ассман, Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман ; пер. с нем. М. М. Сокольской. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с. (Studia historica).

4. Лобачевская, О. А. «Свеча» в Сибири: этнографический и культурологический аспекты бытования обряда у белорусских переселенцев / О. А. Лобачевская, Р. Ю. Федоров // Вестн. археологии, антропологии и этнографии. – 2012. – № 1 (16). – С. 72–82.

5. Лотман, Ю. М. Память в культурологическом освещении / Ю. М. Лотман // Избранные статьи ; в 3 т. – Таллин, 1992. – Т. 2 : Статьи по семиотике и топологии культуры. – С. 200–202.

6. Материалы для изучения быта переселенцев, водворенных в Тобольской губернии. Вып. 1. Отчет о двухмесячной командировке старшего чиновника особых поручений Н. Новомбергского, составленный по распоряжению Тобольского губернатора Л. М. Князева / изд. Тобольск. губ. стат. Комитета. – Тобольск : Губ. тип., 1898. – 318 с.

7. Романова, А. П. Культурная память как один из видов социальной памяти [Электронный ресурс] / А. П. Романова. – Режим доступа : http://www.eternalfrontier.org/?page_id=165. – Дата доступа : 09.11.2016.

8. Традиционная культура белорусов во времени и пространстве / А. В. Титовец [и др.] ; под науч. ред. А. В. Титовца. – Минск : Беларус. навука, 2013. – 579 с.

9. Трансформация миграционных процессов на постсоветском пространстве / под ред. проф. Л. Л. Рыбаковского. – М. : ИСПИ РАН, 2008. – 488 с.

10. Чуркин, М. К. К вопросу о специфике обустройства крестьян-переселенцев в Сибири во второй половине XIX – начале XX вв. (на материалах историко-статистического описания 100 поселков Тобольской губернии) / М. К. Чуркин // Западная Сибирь и сопредельные территории: демографические и социально-исторические процессы (XVIII–XX вв.): материалы Всерос. науч.-практ. конф., посвящ. 90-летию доктора истор. наук, проф. А. Д. Колесникова (8–9 декабря 2009 г.). – Омск, 2009. – С. 473–483.

*П. М. Сапотько,
преподаватель кафедры межкультурных
коммуникаций, директор художественной
галереи «Университет культуры»*

АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ И ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО МОЛОДЕЖНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Под международным молодежным сотрудничеством понимается стратегия взаимодействия представителей молодежи разных стран мира в социально-культурной, политической, экономической и других сферах, направленная на достижение определенных целей.

Сегодня международное молодежное сотрудничество – это фактор устойчивого развития государств мира, одна из наиболее перспективных форм интеграционного партнерства, признак развитости и зрелости общества и государства как открытой системы, склонной к модернизации и совершенствованию, путь обеспечения доступа молодежи к богатому культурному наследию других народов, механизм развития межкультурного и межрелигиозного диалога и т. д.